

Динікова Л. Ш.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ДІАЛОГ КУЛЬТУР В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У даній статті досліджується феномен «діалогу культур»: поняття, закономірності взаємодії у дискурсі міжкультурної комунікації, вплив на формування людини як громадянина країни та світу. Висвітлюються питання керування життєдіяльністю соціуму та утворення і передачі соціального досвіду. У дослідженні розглядається та аналізується соціокультурна комунікація як базовий рушій культурної динаміки, її складники та внутрішні процеси. Визначається механізми діалогу культур, його рівні, види та форми. Такий підхід дозволяє дослідити процеси формування та мінливості соціальних відносин. Дослідження акцентоване на культурному аспекті феномену, його ролі у формуванні притаманних сучасному суспільству якостей: гуманності, толерантності, комунікабельності. Розглядаються питання інтеграції та культурної компетентності в контексті залучення до іншої культури. Кроскультурна комунікація як об'єктивна реальність сучасного світу є основоположною складовою соціальної взаємодії, орієнтованою на взаємопроникнення культурно-комунікативних смислів, досягнення взаєморозуміння із збереженням самоідентичності. Діалог культур є основним способом і потребою в сучасних інтегративних процесах полікультурного суспільства. Для його успішного формування та функціонування важливим чинником є вироблення міжкультурної компетентності, яка, в свою чергу, являє собою сукупність ряду компетентностей: мовної (вибір оптимальних мовних засобів, правильна референція, відповідність ментальних схем до практичної дійсності), комунікативної (вміння інтерпретувати специфічні для культури комунікативні сигнали, здатність адекватно виразити свою думку і зрозуміти партнера, правильне використання вербальних та невербальних засобів, ступінь залученості до спілкування), культурної (розуміння цінностей, психологічної, соціальної та культурної ідентичності партнера, вміння диференціювати інформацію за значущістю та достовірністю, отримувати її з різних джерел). Тільки комплексна сбалансована взаємодія всіх цих складників створює фундаментальну основу для успішного діалогу культур.

Ключові слова: діалог, комунікація, компетентність, культура, спілкування, спільнота, глобалізація.

Постановка проблеми. Природа будь-якої людської спільноти комунікативна за своєю суттю. Наприкінці ХХ ст. теорія соціальних комунікацій закономірно стає методологічною основою для вивчення соціальних систем і процесів. Діалогова комунікація найбільшою мірою відповідає соціально-психологічній природі людей, і тому вона приносить найбільше задоволення її учасникам.

Поняття діалогу використовується в сучасних онтологічних теоріях комунікації на позначення особливого рівня комунікативного процесу, на якому відбувається злиття особистостей учасників комунікації. Діалогічність є імпульсом, органічно властивим природі будь-якої культури і втіленим у «специфічних формах етнічної самоідентифікації суб'єктів культури на межі різних культурних традицій» [6, 58].

Тому дослідження проблем кроскультурного діалогу з притаманними цьому процесу аспектами

гуманності, толерантності, комунікабельності, творчої співпраці і вироблення загальнолюдських цінностей при збереженні індивідуальних особливостей кожної окремої культури, задіяної в діалозі, є актуальним і важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Уперше поняття «діалогічність» було введено М. Бахтініним на позначення притаманної слову «відкритої установки на слухача», «спрямованості на майбутню відповідь, яку воно передбачає і буде відповідно до неї» [2, 93]. Вивченню феномена діалогу культур, його ролі у взаємодії та співіснуванні різних етнічно-культурних спільнот, їх впливу одна на одну і формуванню загальнолюдських культурних цінностей присвятили свої дослідження такі науковці: Н. Алексахіна, І. Дяченко, А. Гусейнов, Ю. Платонов, В. Білецький, В. Гассій, Л. Герасіна, Г. Клімова, В. Малєєв, Є. Подольська, В. Собкін, О. Філіпова, А. Харчева, Б. Поршнев,

Л. Почебут, В. Павленко, М. Пірен, І. Ващенко, Н. Хазратова, А. Тойнбі, Л. Вітгенштайн, А. Тешфел, Дж. Тернер, Дж. Фінні, Г. Алмонд, З. Бауман, А.Р. Біруні, Е. Макгрю, Дж. Мейер, Ф. Хейдер, Дж. Пассерон та ін.

Концепцію інтеграції у вітчизняній та зарубіжній науці розробляли Г. Блумер, Дж. Мід, Т. Лкман, П. Бергер, П. Сорокін, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Н. Смелзер, Ю. Хабермас, Т. Парсонс, зосереджуючись на різних її аспектах: символічному інтеракціонізмі, соціальному конструктивізмі, натуралізмі, класичному функціоналізмі, неофункціоналізмі тощо.

У сучасній науці виділяють три основні характеристики діалогу культур: структура (змістовні напрями і конкретні форми культурного взаємобміну – державно-політичні, господарсько-економічні, релігійні, художні, побутові, змішані), рівні (етнічний, національний, цивілізаційний), принципи (провідні закономірності та механізми здійснення, які відрізняють кроскультурний діалог і звичайні контакти культур) [6, 59].

Останніми роками активно використовується поняття «школа діалогу культур», що має два смислових поля: 1) одна з форм відносин між народами, що слугує взаємозбагаченню досягненнями культури і різних галузей знань (міждержавний обмін у сфері освіти й культури, культурний взаємобмін між порідненими містами тощо); 2) освітній методичний підхід (вивчення різних культур і культурної спадщини на двомовній (і більше) основі, виховання взаєморозуміння і поваги до інших етносів і їхніх культурних традицій).

Також виокремлюють рівні міжкультурної компетентності: рівень, необхідний для виживання; рівень, достатній для входження в чужу культуру; рівень, який забезпечує повноцінне існування в новій культурі – її «присвоєння»; рівень, який дає можливість повною мірою реалізувати ідентичність мовної особистості.

Формулювання цілей статті. На сьогодні, в епоху глобалізації, яка безпосередньо впливає на соціально-культурний аспект буття, особливої ваги набула комунікація між представниками різних культур, оскільки вирішення будь-яких питань відбувається через комунікативний обмін та сприйняття партнера, через налаштованість на результат комунікації.

Проте, на Землі існують великі відокремлені спільноти, структурно й органічно об'єднані в соціальні системи з власними культурними традиціями і особливостями. Так, можна говорити

про американську культуру, азіатську культуру, африканську культуру тощо. Оскільки культура забезпечує людину зразками мислення, бачення, розуміння та інтерпретації світу, то все більшого значення набуває соціокультурний аспект глобалізації.

Безумовно, актуальним є вивчення можливих способів інтеграції етнічних груп через їх включення в систему соціальних відносин завдяки комунікативним процесам. Аналіз культурного аспекта діалогу культур, його закономірностей, взаємозв'язків і взаємовпливів, культуротворчих процесів, що виникають під час кроскультурного діалогу, і є метою даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Слово є основою думки, а отже і головним носієм культури, тому поняття «діалогічність» поширюється на культурні процеси в цілому і конкретизується на прикладі національного типу культури. У процесі глобальної комунікації відбувається взаємозалучення культури окремої народності та загальнонаціональної, загальнолюдської культури. Це забезпечує цілісність соціальних й етнічних груп при їх культурному збагаченні, обумовлює характер взаємовідносин та взаємовпливів. Така ситуація обумовлює роль і значення формування діалогу культур в поліетнічному суспільстві, роблячи його необхідною умовою існування останнього.

Активне вивчення життя етнічних спільнот і проблем їх взаємодії в межах однієї держави привело до появи в західній науці наприкінці 60-х рр. XX ст. поняття «культурний плюралізм». В основі цього поняття лежить ідея співіснування в суспільстві різноманітних соціокультурних об'єднань, що конституційно закріплено правом для етнічних спільнот на реалізацію своєї культурної самобутності. На практиці це означає культурне взаємозбагачення при збереженні прикметних рис свого етносу: мови, традицій, індивідуальної та групової самоідентифікації. Така інтеграція культурних систем етнічних груп у межах однієї держави стає можливою завдяки комунікативним ресурсам. Водночас комунікація як така здатна бути основою і взаємодії, і диференціації соціальних груп. Тобто, як і будь-яка створена людиною конструкція, комунікація виконує одну із двох основних функцій: сприяє чи забезпечує можливість подальшої діяльності або ж перешкоджає, обмежує її.

У науковій літературі соціокультурна комунікація розглядається як «процес взаємодії між суб'єктами соціокультурної діяльності (індивідами, групами, організаціями тощо) з метою від-

творення, зберігання і створення різноманітних культурних програм, що визначають обличчя конкретного типу культури» [1, 304]. У цьому контексті комунікацію можна розглядати як базовий механізм культурної динаміки, який уможливорює формування соціальних відносин, керування життєдіяльністю людей, наповнення і передачу соціального досвіду. Відповідно, роль комунікації в інтеграційних процесах поліетнічного суспільства беззаперечна: саме завдяки активній чи пасивній комунікації різних народів минулого були сформовані сучасні культури.

Механізм взаємодії культури й комунікації обумовлений двома основними тенденціями: перша тенденція пов'язана з динамікою внутрішніх структур культури, і цей процес не є ізольованим. Друга тенденція – із зовнішніми чинниками, які впливають на розвиток внутрішніх структур культури. При цьому культура не є пасивною сферою зовнішніх впливів – культуру народу можна розглядати і як внутрішній розвиток, і як результат зовнішнього впливу.

У міжкультурній комунікації можна відокремити сфери макрокультури та мікрокультури.

Макрокультури масштабні, їх переважно виокремлюють за континентальною ознакою. Між макрокультурами існують глобальні відмінності, які відображаються на їх взаємній комунікації. У цьому випадку міжкультурна комунікація відбувається незалежно від статусу її учасників, у горизонтальній площині.

Люди всередині цих макрокультур входять до певних суспільних груп, які мають свої культурні відмінності, що дає змогу зі структурної точки зору говорити про мікрокультури у складі макрокультур. Кожна мікрокультура в свою чергу має риси схожості та відмінності з материнською культурою. Материнська культура має ряд властивих їй, але не мікрокультурам, що виникли на її субстраті, характеристик: етнічність, статевіковий склад, релігійна приналежність, географічні та економічні особливості, соціальний статус і сімейний стан її носіїв тощо. Тобто мікрокультурою є культури різних соціальних груп всередині одного суспільства, тому зв'язок між мікрокультурами здійснюється всередині суспільства і є вертикальним.

Всередині кожної сфери міжкультурна комунікація відбувається на різних рівнях. На мікрорівні можна виокремити декілька видів міжкультурної комунікації: контркультурна комунікація, комунікація серед соціальних класів і груп, комунікація між представниками різних демографічних груп,

комунікація між міським і сільськими жителями, релігійна комунікація, комунікація в діловій культурі, а також міжетнічна комунікація.

Міжетнічна комунікація являє собою спілкування між етнічними групами, які свою культурну спадщину передають від покоління до покоління і завдяки цьому зберігають свою ідентичність серед домінуючої культури. Спільне існування в межах одного суспільства природно приводить до взаємозбагачення цих етнічних груп і обміну культурними досягненнями. Така взаємодія культурних систем різних етносів забезпечує їх здатність до інтеграції через комунікативні ресурси, а форми комунікативної взаємодії в значній мірі визначають характер соціальних відносин.

На думку Т. Парсонса, інтеграція є найважливішою умовою існування соціальної системи, суспільства, і саме завдяки переважанню інтегративних тенденцій над дезінтегративними соціальні спільноти набувають стійкого характеру розвитку [1, 331]. Вчений показав, що проблеми соціальної інтеграції зростають прямо пропорційно посиленню диференціації й ускладненню систем дії, тому для подальшого стабільного розвитку системи необхідний розвиток механізмів соціальної інтеграції.

Якщо ж говорити про етнічну інтеграцію як процес розширення всесторонніх взаємозв'язків між різними етносами, то інтеграцію не слід отожднювати з процесами асиміляції (або ж акультурації), які є результатом безпосереднього і тривалого у часі контакту груп людей-носіїв різних культур. Асиміляція полягає у прийнятті соціокультурних стандартів домінантного етносу, тоді як інтеграція характеризується ідентифікацією як зі своєю, так і з «чужою» культурами, і для її досягнення необхідне прийняття обома групами права жити як культурно розрізнені народи. Ця стратегія вимагає від недомінантної групи адаптуватися до основних цінностей домінантної, яка своєю чергою має адаптувати свої соціальні інститути до потреб етнічних груп мультикультурного суспільства.

У цьому процесі головну роль грає комунікація, адже кроскультурний діалог виступає способом інтеграції етнічних спільнот і передбачає здатність і бажання вступати у відносини, які характеризуються взаємовідповідальністю, як при ухваленні певних рішень, так і при виконанні спільних дій, на основі толерантності. Це зумовлює необхідність вироблення «правил» діалогу культур. Діалог культур можна представити як спілкування з культурою, характерним для процесу якого

є взаємне засвоєння та відтворення досягнень, сприйняття і розуміння цінностей різних культур. Така взаємодія сприяє зниженню напруженості між державами, соціальними, релігійними, етнічними групами, та є необхідною умовою наукового й творчого пошуку і розвитку. Діалог – це розуміння свого «Я» у спілкуванні і взаємообміні з іншими. Отже, діалог культур може розглядатися як соціальна модель культурологічного розвитку особистості, яка базується на загальнолюдських цінностях. Він передбачає насамперед взаєморозуміння: учасники діалогу мають усвідомлювати цінність іншої культури, як і власної.

Діалоговість, в свою чергу, можна визначити як готовність визнати множинність реальності, а отже – наявність і правочинність існування паралельно з тобою іншої якості буття, відмовившись при цьому від його оцінювання за принципом «краще – гірше», «більше – менше», «слабше – сильніше» тощо. Для діалогової взаємодії характерна ціннісно-смілова рівність. Діалог культур поєднує усвідомлення культурної альтернативи, виявлення її абсолютної відмінності від власної культури і, зрештою, встановлення толерантних стосунків, які взаємозбагачують учасників взаємодії, як духовно, так і матеріально. У процесі діалогу активізується культурна творчість. Кроскультурний діалог, оснований на толерантності та взаєморозумінні, дає змогу зберегти ідентифікаційні національні особливості кожної із культур і сприяє формуванню «в цивілізаційно-глобалізаційному просторі загальнолюдських культурних цінностей при збереженні національних, ментальних ознак культури кожного народу» [7, 26].

Діалог культур базується на імперативах «своє» і «чуже». Пізнання «себе» через «іншого», відкриття в «іншому» близьких «собі» рис здійснюється насамперед за допомогою мови, яка розкриває зміст культурних текстів, забезпечуючи цим розуміння чужої культури й адаптацію до неї. Комунікація є процесом створення спільних смислів через використання символів, серед яких провідна роль належить мові. Мова є інструментом соціалізації, вираження і передачі соціальних і культурних традицій, а також засобом самоідентифікації. Етнолінгвістичний зріз міжкультурної комунікації необхідно розглядати з урахуванням категорій тексту і контексту, а отже, й вибору коду, каналів передачі повідомлення і можливостей його декодування та здійснення зворотного зв'язку. При цьому, кроскультурний діалог уже за своєю суттю містить в собі протиріччя, що полягає в ситуації «розуміння – нерозуміння». Тому

позитивний результат діалогічної взаємодії визначатиметься не лише відповідністю кодів зв'язку суб'єктів комунікативного процесу, але й узгодженістю виражених і закріплених у мові ціннісно-нормативних орієнтацій на досягнення взаєморозуміння і згоди.

У процесі міжкультурної комунікації можна виділити два види діалогу – прямий і побічний. Прямий діалог ведеться між носіями різних культур, він культурно обумовлений і водночас обмежений компетенціями носіїв. Побічний діалог відбувається всередині культури, в складі її власних структур, і зумовлений подвійним становищем іншочультурного змісту (і як «чуже», і як «своє»), ініціюючи культурний діалог із самою собою як з «іншою». При цьому зазначається, що саме протиставлення внутрішніх механізмів розвитку культури і зовнішніх впливів на неї становлять динамічну єдність, яка забезпечує діалектичний розвиток культурної традиції (саморозвиток як внутрішньо суперечливий процес). Отже, зрозуміти, опанувати і розкрити своєрідність іншої культури можна лише через діалог.

Для взаєморозуміння і побудови діалогу необхідною є кроскультурна компетентність, тобто уміння усвідомити наявність відмінностей і подекуди навіть протиріч у звичаях, традиціях, ідеях, поглядах різних культур, здатність віднайти спільне та відмінне між ними та поглянути на культуру однієї групи людей очима носіїв іншої [4, 47]. Кроскультурна компетентність передбачає здатність до успішної комунікації з представниками іншої культури – здатність сприймати і розуміти специфічні поняття, ідеї, спосіб мислення, почуття та дії представників іншої культури під час взаємодії з ними. Кроскультурна компетентність включає такі елементи, як знання (інформація, необхідна для ефективної взаємодії), мотивація (позитивний настрій відносно іншої культури), вміння (поведінкові навички, необхідні для ефективної взаємодії), емпатія. Набуття кроскультурної компетентності є важливою умовою успішного функціонування в полікультурному суспільстві.

Міжкультурна компетентність – це не просто сума знань і прийомів, які можна використовувати під час міжкультурної комунікації, це наявність комплексу вмінь, що дають можливість адекватно оцінити комунікативну ситуацію, співвіднести інтенції з вибором вербальних і невербальних засобів, втілити в життя комунікативний намір і верифікувати результати комунікативного акту за допомогою зворотного зв'язку.

При цьому поняття культурної компетентності співвідноситься з поняттям культурної грамотності комунікантів, збіг рівнів якої забезпечує ефективність міжкультурної комунікації. Комунікативна грамотність є основою високого рівня комунікативної культури суб'єкта, основними складниками якої є [3, 36]: атенційна здатність особистості (готовність сприймати); емпатія, яка дає змогу в ході спілкування ідентифікувати з проблемою життєвої ситуації партнера по діалогу, розуміти джерела його тексту (здатність отожднювати себе з партнером, уміння адекватно інтерпретувати його мотиви); багаторівнева ідентичність (особистісна, колективно-групова, соціально-культурна).

Ознаки міжкультурних відмінностей можуть бути інтерпретовані як відмінності вербальних і невербальних кодів у специфічному контексті комунікації. Комунікативні процеси протікають і набувають для індивідуума того чи іншого значення лише в певному контексті. Комунікативний акт і зміст інформації залежать від того, розглядаються вони в контексті комунікативного епізоду, чи в контексті відносності, чи в контексті тієї або іншої культури чи культурних відносин. У невербальних кодах між культурами можуть існувати суттєві розбіжності, що може призвести до виникнення непорозумінь і конфліктних ситуацій. Ці розбіжності мають системний характер і зумовлені відмінностями в культурному досвіді різних культурних спільнот [5, 101]. Наслідком цих розбіжностей стає виникнення комунікативних лакун і бар'єрів, подолання яких шляхом залучення процедур трансляції іншопольованих смислів через пошук оптимально адекватних еквівалентів належить до цілей кроскультурного діалогу.

Характер діалогу залежить від особливостей суб'єктів, які беруть у ньому участь, і від соці-

альних умов, у яких він відбувається, тобто від особливостей суспільства в цілому. На процес інтерпретації, крім культурних відмінностей, впливають стать, вік, професія, соціальний статус учасників діалогу. Тому ступінь міжкультурності кожного окремого акта комунікації залежить від толерантності й власного досвіду його учасників.

Центральними блоками в системі етичних основ кроскультурного діалогу є чотири універсальні моральні якості – відповідальність, лояльність, толерантність і довіра, які відповідають рівням міжкультурної комунікації. Базовим принципом кроскультурного діалогу вважається семантичний, що передбачає взаємопроникнення смислових структур у культурі: «діалог існує там, де у простір міжкультурних контактів вводяться архетипні семантичні рівні культури, де активізуються глибинні ментальні й світоглядні шари культурної активності» [6, 68]. Семантична природа означає наявність оригінальної смислової основи місцевої культури та її здатність до творчого переосмислення імпульсів ззовні відповідно до цієї основи.

Висновки. Розглядаючи кроскультурну комунікацію як об'єктивну реальність світу, відзначимо, що вона є сферою соціальної реальності, зміст якої полягає у процесі взаємодії культур. Кроскультурна комунікація орієнтована на взаємопроникнення культурно-комунікативних смислів, досягнення взаєморозуміння з урахуванням і збереженням самоідентичності. Це динамічний процес, що має свою структуру і характеристики, які розкривають механізми взаємодії культур. Ці механізми реалізуються у різноманітних формах міжкультурних зв'язків від індивідуальних до міждержавних. Кроскультурна комунікація виступає основним способом і водночас потребою інтегративних процесів полікультурного суспільства.

Список літератури:

1. Knowledge and Society: American Sociology / ed. by Talcott Parsons. New York, 1968. 359 pages.
2. Бахтин М.М. Слово в романе. *Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет.* М., 1975. С. 72–233.
3. Гарифуллина Р. Этический идеал как ценностно-нормативная основа духовно-нравственного воспитания. *Вестник высшей школы.* 2006. № 6. С. 35–40.
4. Лапшин А.Г. Международное сотрудничество в области гуманитарного образования: перспектива кроскультурной грамотности. *Кроскультурный диалог: компаративные исследования в педагогике и психологии.* Владимир, 1999. С. 45–50.
5. Рудик І.М. Культурна специфіка невербального коду в міжкультурній комунікації. *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка.* 2005. № 23. С. 101–103.
6. Україна як місце діалогу культур: лекція. *Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного середовища:* навч. модуль / К.О. Баханов, С.С. Баханова, Є.В. Більченко та ін. URL: <http://history.povadoba.org.ua/theory/data/2.pdf> (дата звернення: 07.03.2023)
7. Шейко В.М. Генеза та еволюція діалогу культур у цивілізаційному глобалізаційному світі. *Культура України.* 2011. Вип. 33. С. 19–31.

Dynikova L. Sh. DIALOGUE OF CULTURES IN A MULTI-ETHNIC SOCIETY

This article examines the phenomenon of “dialogue of cultures”: concepts, patterns of interaction in the discourse of intercultural communication, influence on the formation of a person as a citizen of the country and the world. The issues of managing the vital activities of society and the formation and transfer of social experience are highlighted. The study examines and analyzes sociocultural communication as a basic driver of cultural dynamics, its components and internal processes. Mechanisms of cultural dialogue, its levels, types and forms are determined. This approach makes it possible to investigate the processes of formation and variability of social relations. The research is focused on the cultural aspect of the phenomenon, its role in the formation of qualities inherent in modern society: humanity, tolerance, sociability. Issues of integration and cultural competence in the context of involvement in another culture are considered. Cross-cultural communication as an objective reality of the modern world is a fundamental component of social interaction, focused on interpenetration of cultural and communicative meanings, achieving mutual understanding while preserving self-identity. The dialogue of cultures is the main method and need in modern integrative processes of a multicultural society. For its successful formation and functioning, an important factor is the development of intercultural competence, which, in turn, is a set of a number of competences: linguistic (choice of optimal language means, correct reference, correspondence of mental schemes to practical reality), communicative (ability to interpret culture-specific communicative signals, the ability to adequately express one’s opinion and understand the partner; the correct use of verbal and non-verbal means, the degree of involvement in communication), cultural (understanding the values, psychological, social and cultural identity of the partner; the ability to differentiate information by significance and reliability, to receive it from different sources). Only a complex balanced interaction of all these components creates a fundamental basis for a successful dialogue of cultures.

Key words: *dialogue, communication, competency, culture, conversation, community, globalization.*